

SOTSIOLINGVISTIKA FAN SIFATIDA RIVOJLANISH TARIXI

Eshankulova Nargiza Haytmuratovna

UzSWLU katta o'qituvchi (Uzdjtu)

Annotatsiya: Mazkur maqolada sotsiolingvistika fan sifatida rivojlanish tarixi, 20-40 yillarda «sotsiolingvistika» fanining shakllanishi, 50-60 yillarda «sotsiolingvistika» fanidagi o'ziga xos xususiyatlar, 70-80 yillarda «sotsiolingvistika» fanining asosiy muammolari va hozirgi davr sotsiolingvistikasi haqida batafsil bayon etilgan.

Kalit so'zlar: sotsiolingvistika, ijtimoiy lingvistika, ijtimoiy munosabat, ijtimoiy-tarixiy faktor, dialekt.

Kirish:

Ma'lumki, 20-30 yillar mobaynida sotsiolingvistika ijtimoiy tilshunoslik fani sifatida yuzaga kelgan yangi sohalardan biri bo'ldi. Bu davrda ijtimoiy munosabatlarda tilning hayot taraqqiyotidagi o'rni, tilning jamiyat bilan bog'liq holda shakllanishi, qolaversa, til va jamiyat tendensiyasining yuzaga kelishi sotsiolingvistika fanining rivojlanishi va taraqqiyotiga asos bo'ldi.

Sotsiolingvistikaning bu davrda yuzaga kelishi shunday bir holatga to'g'ri keldiki, asosan hayotda jamiyat taraqqiyoti bilan bog'liq masalalarni qamrab oluvchi faktorlar til nazariyasining yuzaga kelishida asos bo'lgan edi. Ayniqsa, tilni bilish va his etish umumjamiyat masallalariga borib taqaladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya:

Mashhur turkshunos YE.D. Polivanov, akademik N.YA. Marr, professor. F. P. Fillar ham «sotsiolingvistika» fani muammolarini hal etishda turlicha fikrga kelib, bu borada sezilarli fikrlarni bildiradilar. Xususan, YE.D. Polivanovning qayd etishicha, quyidagi masalalar ijtimoiy lingvistikaning asosiy muammolari hisoblanadi:

1. Tilni ijtimoiy-tarixiy omil sifatida ajrata olish;
2. Til va dialektlarning imlosini ijtimoiy nuqtai nazardan aniqlash;
3. Tilning jamiyatning asosiy mahsuli sifatida sintezi;
4. Ijtimoiy munosabatlardagi til hissi va uning o‘zaro bog‘liq tomonlari;
5. Tilning mavjudligi (mavjudligi) yoki alohida tomonlarini to‘g‘ri baholay olish;
6. Fan va madaniyat tarixiga umumiy fonologik qonuniyatlarni kiritishda tilning roli;
7. Til siyosatida sotsialingvistikaning ustuvor yo‘nalishlari.

20—40-yillarda tilshunoslikda sotsiolingvistikaning funksional doirasi kengaydi. Akademik YA.N. “Til va jamiyat muhim hodisadir”, deydi Marr. Chunki tilda sinfiy tushunchalar mavjud, chunki u jamiyat a‘zolariga xizmat qiladi. Lekin til va tafakkur, til va xalq, til va jamiyat, til va davlat, til va millat, til va elatlar kabi muammolar til sinfi asosida yuzaga keladi.

Natijalar:

50-yillarning boshlarida milliy tillarni rivojlantirish, tillar o‘rtasidagi aloqalarni o‘rnatish, har bir tilning xalqqa xizmat qilishini ta‘minlash borasida ko‘p ishlar qilindi. Akademik Y.Marr ham har bir milliy tilni o‘rganishni o‘zining yangi talqinidagi eng muhim omillardan biri deb biladi. Bundan tashqari, u milliy til va uning dialektal asoslaridagi tillarning evolyutsion rivojlanishi, adabiy va noadabiy tillar elementlarining mavjudligi, ularning ijtimoiyligi haqida muhim g‘oyalarni ilgari suradi. Ikkinchidan, tilning ijtimoiy dialektologiya va ijtimoiy tabaqalanish haqidagi qarashlari haqiqatda muhim masalalarni ko‘tarishiga shubha yo‘q. Chunki bu masalalar ijtimoiy til muammolarini har tomonlama o‘rganishga asos bo‘ladi. Shunday qilib, 20—40-yillarda sotsiolingvistikaning dastlabki bosqichlari va uning amalga oshirilishi sodir bo‘ldi. 50—60-yillarda ijtimoiy tilshunoslik nazariyalari biroz bo‘lsada rivojlandi. Chunki bu borada bir qancha muhim yig‘ilishlar o‘tkazildi.

30—40-yillarda o‘zbek tilshunosligida ham ana shunday an’analar davom etdi. Xususan, o‘zbek ijtimoiy tilshunosligi g‘oyasini belgilashda Fitrat, Elbek, Botu, Faxri Kamol kabi allomalarning qarashlari muhim o‘rin tutgan.

Muhokama:

70—80-yillarda ijtimoiy tilshunoslikning tadqiqot ob’yekti kengayib, mustahkamlandi. Kun tartibiga quyidagi masalalar kiritildi:

- a) umumiy masalalar;
- b) til aloqasi masalasi;
- v) til birlashmalari va ularning rivojlanishi;
- d) tilning ijtimoiy va hududiy masalalari.

1. Umumiy masalalar.

Milliy tillarning rivojlanish qonuniyatlari, milliy va xalq tillarining jadal rivojlanishi, ko‘p tillilik masalasi, shuningdek, tillar o‘rtasidagi munosabatlar muhokama qilindi. Bundan tashqari, milliy tillarning rivojlanishida har bir tilning ta’sirini his qilish, xususan, o‘sha tilda so‘zlashuvchi xalqlarning ijtimoiy muhitidagi o‘rmini aniqlash muhim ahamiyatga ega.

2. Tillarning muloqoti. Ma’lumki, har bir tilning o‘ziga xos taraqqiyoti bor. Tillarning o‘zaro ta’siri muhim ahamiyatga ega. 1974-yilda bo‘lib o‘tgan yirik anjumanda til hamkorligi masalasi kun tartibiga qo‘yilgan edi. Ijtimoiy lingvistikaning asosiy muammolaridan biri tillarning o‘zaro aloqadorligidir. Qolaversa, bu davrda tillar rivoji va qurilishiga til siyosati katta ta’sir ko‘rsatgani, har bir til taraqqiyotiga o‘ziga xos ta’sir ko‘rsatgani ta’kidlandi.

3. Til birlashmalari. 70—80-yillarda Yevropa tilshunosligida sotsiologlar va tilshunoslar bilan hamkorlikda sotsialingvistika bilan bog‘liq holda lingvistik assotsiatsiyalar shakllandi.

Xulosa:

Xulosa o‘rnida shuni aytish kerakki, keyingi yillarda til birlashmalarining sa’y-harakatlari natijasida bir qancha ilmiy monografiyalar nashr etildi. Asosiy masalalar quyidagilardir:

1. Milliy tillar rivojida ijtimoiy lingvistikaning rolini tahlil qilish va uning til qurilishini rivojlantirishdagi rolini aniqlash;

2. Til muammolarini nazariy va amaliy jihatdan o‘rganish; Til madaniyati masalalarini hal etish jarayonini aniqlagan holda, keyingi yillarda shunga o‘xshash masalalar ko‘plab fan va ta’lim muassasalarida keng o‘rganilmoqda.

3. Tilning ijtimoiy-hududiy variantlari sotsial-hududiy variantlari (dialektlari) esa sotsiolingvistikaning asosiy tadqiqot ob’ekti hisoblanadi. Shu munosabat bilan Golovin, Bondaletovlarning qarashlarida muhim qonuniyatlar paydo bo‘ladi.

Ijtimoiy lingvistikani o‘rganish va qo‘llashda yuqoridagi fikrlarga asoslanish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Axmanova O.S. Tilshunoslik terminlari lug'ati.-M: Nauka, 2010.
2. Avrorin V.A. Tilning funksional tomonini o'rganish muammosi. // Sotsialingvistikani aniqlash masalasi. -M.: Nauka, 2002.
3. Bondaletov V.D. Ijtimoiy tilshunoslik.-M: Ma'rifat, 2003.
4. Jirmunskiy V.M. Ijtimoiy tilshunoslik masalasi. -M.: Nauka, 1998.
5. Baskakov A.N. Ijtimoiy-iqtisodiy va etno-lingvistik rus ikki tilli va Ozarbayjon. «Rivojlanayotgan mamlakatlarning sotsiologik muammolari». -M: 2001, 273-2746.